

Олена Володимирівна Прашко,
заступник завідувача відділу
проектування розвитку обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 37.011.3

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКА У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

В статті розглядається проблема визначення цінностей і ціннісних орієнтирів учасників загальноосвітніх шкіл. Автор акцентує увагу на цінностях з розвитком соціальної компетентності особистості. Найважливіші для індивіда цінності визначають систему ціннісних орієнтацій і відображають спрямованість особистості на певні цінності в діяльності і поведінці.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтири, соціальна компетентність підлітків.

The article discusses the problem of determining the values and value orientations of secondary school students. The author focuses on the relationship of values with the development of social competence of the individual. Important for the individual values define the system of value orientations and overall direction of the person to represent certain values in the activities and behavior.

Key words: value, value orientations, social competence of adolescents.

Проблема визначення цінностей, що сприяють формуванню життєвих пріоритетів та зростанню соціально компетентної особистості, є актуальною в умовах соціуму, який постійно змінюється.

За роки побудови української держави було зруйновано стару шкалу ціннісних орієнтирів. Головними завданнями та потребою сьогодення є пошук нових ідей та цінностей суспільного розвитку, що можуть стати основою для становлення, консолідації та формування соціально компетентного громадянського суспільства. Україна, на думку філософів, знаходиться на етапі розвитку, коли старі цінності не є актуальними, а нові ще не сформувались. Тому звернення до проблеми ціннісних орієнтирів підрастаючого покоління є актуальним і своєчасним [2].

Необхідною передумовою формування та розвитку соціальної компетентності особистості є вироблення нею світоглядної позиції, в основу якої покладено цінності й ціннісні орієнтації. Особливість виховної ситуації в Україні полягає в тому, що діти змушені обирати морально-духовні орієнтації в умовах політичної та економічної нестабільності, поляризації суспільства, яке наразі характеризується дефіцитом толерантних відносин між людьми, загостренням протиріч між наголошеними суспільними цінностями та матеріальним збагаченням політичних еліт. За таких обставин проблема виховання в підлітків морально-ціннісних орієнтацій набуває особливої актуальності. Провідною ідеєю аксіології – філософського вчення про структуру світу цінностей, їхнього місця в житті людини, взаємозв'язку та взаємовпливу, зв'язку з навколишнім середовищем, культурою, суспільством та особистістю – є

твердження про те, що головним завданням громадянського суспільства має бути формування ціннісних орієнтацій у підрастаючого покоління [3].

Філософсько-аксіологічний підхід до вивчення проблеми цінностей і ціннісних орієнтацій розглянуто у наукових працях І. Зязюна, Л. Столович, Т. Аболіної, О. Дробницького, А. Єрмоленко, П. Ішатенко, М. Каган, В. Малахова, І. Нарського. З точки зору соціології це питання розглянуто у працях І. Беха, Л. Богомолова, Г. Дюркгейма, Н. Наумової, а психології – К. Альбуханової-Славської, Л. Божович, М. Боришевського, М. Заброцького, І. Кона, Д. Леонтьєва, О. Леонтьєва, Л. Смірнова, В. Тугарінова, І. Тюріної, В. Ядова. Педагогічний аспект розглянуто в працях І. Беха, І. Білецької, Г. Ващенко, О. Вишневського, О. Сухомлинської, О. Рудницької та інших.

Ідея, що об'єднує більшість дослідників, полягає у тому, що система цінностей є регулятором поведінки людини, а також основою для успішної соціалізації в суспільстві. Духовні цінності набувають значущості, коли стають провідними у практичних відносинах людей, проникають у свідомість через почуття, відображаючись в життєдіяльності. Формування цінностей і ціннісних орієнтацій повинно бути невід'ємною складовою навчально-виховного процесу [5].

Німецький філософ Г. Ріккерт акцентує на тому, що цінність є смыслом, що перебуває над будь-яким існуванням. Цінність абсолютно незалежна ні від суб'єкта, що її пізнає, ні від дійсності. Учений визнає, що сутність цінностей полягає в їхній значущості [11].

Учений М. С. Каган розглядає цінність з точки зору значущості об'єкта для суб'єкта, а відповідно

оцінку цінності – через емоційно-інтелектуальне виявлення цієї значущості. Якщо благо, добро, краса є цінностями, то оцінка цінності – це переживання блага, докори сумління, судження смаку. Філософ зазначає, що цінність формується в людині як специфічне явище, оскільки вона зв'язує об'єкт з суб'єктом, носієм соціальних і культурних якостей, що визначають індивідуальний зміст духовної діяльності людини [6].

Сучасними філософами дефініція «цінність» визначається, як:

- 1) стан свідомості, на основі якого відбувається оцінка;
- 2) явище, що вибирається суб'єктом у результаті оцінки.

Цінність розглядається як підґрунтя для вибору суб'єктом цілей, планів, засобів, замислу здійснення і результатів діяльності. Ці складові цінності відповідають на питання: заради чого відбувається певна діяльність? Цінності акумулюють загальну спрямованість потреб, інтересів та емоційних переживань суб'єкта. В основі ціннісної діяльності містяться потреби, що пробуджують особистість до дії, і через інтерес, як обдуманий цілеспрямований процес, детермінують практичну діяльність суб'єкта. Діяльність із задоволення потреб на основі інтересу породжує емоційне переживання, що є програвання різних життєвих ситуацій, їх емоційний резонанс у душі. В єдності потреб, інтереси та емоції пробуджують особистість до дії, визначають її мотивацію та реалізуються в ціннісних орієнтирах.

У філософському словнику категорія «цінність» співвідноситься з поняттям «значення». Отже, цінності визначаються як специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють позитивне або негативне значення для людини і суспільства (благо, добро/зло, прекрасне/потворне, справедливість/несправедливість, ідеали, моральні нормативи і принципи) [16].

Цінності виступають, як властивості предмета або явища, характерні йому не від природи і не в силу внутрішньої структури об'єкта, а завдяки залученню до сфери суспільного буття людини. У результаті буття вони стають носіями визначених соціальних відносин.

Для суб'єкта (людини) цінності слугують об'єктами його інтересів, а для свідомості – виконують роль повсякденних орієнтирів у предметній і соціальній дійсності, визначають практичні відносини з навколишніми предметами і явищами.

Ціннісні орієнтири – новоутворення, що мають організуючий, регулятивний та спрямовуючий характер. Вони містять когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Базовим підґрунтям системи ціннісних орієнтацій є насамперед духовні цінності. Разом вони характеризують спрямованість і зміст діяльності, мотивують і визначають загальний підхід до світу і до себе. Ціннісні орієнтири надають сенс та спрямованість його особистісним позиціям, поведінці та вчинкам.

У психологічному словнику за редакцією В. Давидової стверджено тотожність понять «ціннісні

орієнтації» та «цінності». Ціннісні орієнтації розглядаються як поняття, що виражають позитивну або негативну значущість предметів або явищ соціальної дійсності для особистості або те, що людина особливо цінує у житті, у чому вбачає особливий, позитивний сенс [9].

Ціннісні орієнтири є одним із фундаментальних компонентів менталітету, що формувався століттями із накопичених традицій, цінностей, оцінок і переконань, властивих людині або групі. Ціннісну орієнтацію зумовлює соціокультурне середовище, що впливає на трансформацію ціннісних орієнтирів. Сучасне суспільство переоцінює цінності попереднього типу культури та формує нові ідеали та цінності, що викликані потребами сучасності. Ідеальні теоретичні конструкції вказують напрям духовного розвитку соціуму і реалізуються через норми повсякденної практичної життєдіяльності.

Культурологічний підхід до визначення цінностей, як світу культури, з позиції міри духовного багатства особистості представлено у працях В. Тугарінова, В. Сластьоніна, В. Чіжакової, П. Підкастоного та інших.

В. Тугарінов виділяє дві основні групи цінностей: цінності життя і культури. До цінностей життя учений відносить здоров'я, проживання власного життя, спілкування з іншими людьми, які розглядає з позиції соціалізації та моралі, підкреслюючи важливість врахування взаємоповаги під час спілкування [15]. До цінностей культури В. Тугарінов відносить матеріальні, соціально-політичні (мир, свобода, безпека, справедливість, людяність, суспільний порядок), духовну освіту, науку, мистецтво, що задовольняють потреби особистості.

Завдяки почуттям людина сприймає або відкидає цінності, а завдяки свідомості вони осмислюються та стають надбаннями особистості. У зв'язку з цим ціннісна основа виховання повинна орієнтуватися як на почуття, так і на смисл. І. Кант писав про істинні та помилкові цінності. На думку філософа, істинні цінності задають необхідну міру моральності в діяльності людини. Вони представляють загальнолюдські цінності та переходять у категорію особистісних лише після оцінки, усвідомлення, переусвідомлення конкретною людиною. Таким чином, система цінностей відображає ідеологію та культуру суспільства, до якого належить людина, а також виражає внутрішню основу ставлень людини до різних цінностей матеріальної, моральної, політичної і духовної категорії.

Цю позицію поділяють В. Сластьонін і Г. Чіжакова, визначаючи ціннісні ставлення людини, як внутрішню позицію особистості, що відображає взаємозв'язок особистісних та суспільних значень. За П. Підкастим, ціннісні орієнтири людини виражаються у ставленні до вищих цінностей: людина, життя, суспільство, праця, рівність. Дефініція «цінність» характеризує соціокультурну значущість явищ дійсності, що містяться в ціннісних відносинах, за яких вони визначаються як орієнтири діяльності та поведінки людини за умови сформованої ціннісної свідомості, відносин, установок [8].

За соціолого-психологічного підходу цінність розглядається як сукупність ідей, уявлень та соціально-психологічних новоутворень, що їх супроводжують. Установки, стереотипи та переживання визначають цілеполягання, вибір засобів та методів діяльності, ступінь послідовності їх реалізації та застосування.

Етико-естетичний підхід розглядає поняття «цінність», як інтеграцію таких значень:

1) характеристики зовнішніх якостей речей та предметів, що виступають об'єктом ціннісного ставлення;

2) якості людини, суб'єкта ставлення до зовнішніх речей та предметів;

3) відносини між людьми, спілкування, завдяки чому цінності стають загально значущими [13].

Цінності мають особистісні прояви: ціннісні орієнтації – установки, переконання, прагнення, інтереси, наміри, бажання. Виховний процес завжди будується на розумінні важливості засвоєння учнем цінностей, якими він буде оперувати у процесі прийняття рішень, виборі стилю поведінки. Цінності покладено в основу суджень. Цінності, які особистість вважає важливими, визначають систему ціннісних орієнтацій. А. Здравомислов вважає, що ціннісні орієнтації утворюють вісь свідомості, що забезпечує стійкість особистості, прийнятність певного типу поведінки та діяльності. Ціннісні орієнтації виражаються через спрямованість потреб, інтересів та виступають важливим фактором, що обумовлює мотивацію дій та вчинків особистості [4].

Духовні цінності розширюють коло ціннісних орієнтирів та потреб особистості. Духовні цінності є безмежними і становлять системоутворююче ядро світогляду особистості. Основними структурними елементами світогляду є знання про світ і себе в ньому, цінності, що мають діапазон від загальнолюдських до індивідуальних, а також норми та ідеали. Ідеал у свідомості особистості – це уявний образ досконалості, до якого кожен повинен прагнути. Ідеал задає суб'єкту міру здорового глузду, формує його орієнтири на проект цілі, визначає задачу та забезпечує вибір засобів, необхідних для її досягнення.

Соціально компетентна особистість зорієнтована на суспільну користь, благо в інтересах інших людей, турботу про інших як про самого себе.

Особливість духовних ціннісних орієнтирів полягає в тому, що їх раціонально-когнітивний бік підпорядковано не прагматизму і утилітаризму, а розвитку людського фактора, що формує гуманні та гармонійні суспільні відносини. Ідеальні теоретичні положення переробляються в нормативно-ціннісні орієнтири, що

привласнюються особистістю. Вони вказують спрямованість духовного розвитку соціуму, але не завжди реалізуються у повсякденному житті.

В основі нормативно-ціннісної системи, що дає більш точну картину про реальні життєві цінності та норми, які відповідають потребам часу та орієнтують поведінку людей, містяться цінності (життєві смисли, образи) та норми поведінки. Деякі сучасні автори зазначають схожість ціннісних уявлень та норм поведінки. На нашу думку, вони виступають в ролі орієнтирів або регуляторів поведінки і є засобами, що забезпечують самоствердження особистості. Співвідношення ціннісних орієнтирів та норми представлено у таблиці 1.

Н. Нікандров розглядав цінності, як основу цілей виховання, і порівнював їх в різних історичних періодах. На основі досліджень учений зробив висновок: цінності фіксують те, що склалось у житті та менталітеті народу і називається нормою. Він встановив зв'язок між цінностями, нормами, цілями виховання, а саме: якщо змінюються цінності, то змінюються норми і цілі виховання. Тому цілі виховання є другорядними відносно цінностей [7].

Педагогічна аксіологія представляє вчення про теорію цінностей, де акцент зроблено на об'єктивності світу цінностей, що є соціокультурною реальністю життя людини і суспільства. Цінності життя стають змістом виховання, «школою життя». Цінності, які особистість вважає важливими, визначають систему ціннісних орієнтацій [12].

Казахська учена Ж. Тастанбекова вивела формулу основ виховання з орієнтацією на ціннісні орієнтири. Формула має такий вигляд:

$$\text{ЦОВ} = \frac{\text{ЦВ} + \text{ЗЦ} + \text{ВЗЦ}}{\text{П} + \text{ПР} + \text{С}}$$

Примітка: у числівнику: ЦОВ – цінності як основа виховання; ЦВ – цілі виховання; ЗЦ – засвоєння цінностей; ВЗЦ – вплив засвоєних цінностей; **знаменнику:** П – поведінка; ПР – прийняття рішень; С – судження [14].

Науковцями широко висвітлено проблему необхідності формування в учнів пріоритетних цінностей, проте вона недостатньо вивчена з точки зору компетентнісного підходу. Гуманістична педагогіка вбачає прояв абсолютної цінності особистості у самовдосконаленні [1]. На нашу думку, компетентнісний підхід до природи цінностей передбачає здатність особистості бути гуманною, жити відповідно до привласнених нею,

Таблиця 1

Співвідношення ціннісних орієнтирів та норми

Ціннісні орієнтири	Норма
Внутрішній, емоційно засвоєний суб'єктом орієнтир діяльності	Раціональний формалізований регулятор поведінки людей, що задається ззовні (традиція, моральний кодекс, релігійна установка, етикет, юридичний закон)
Застосовується як власна духовна інтенція [6]	Необхідність виконання норм за будь-яких умов, навіть без розуміння сенсу

переусвідомлених абсолютних цінностей, перебуваючи в гармонії з собою та соціокультурним середовищем.

3. Равкін виділяє групи цінностей гуманістичної спрямованості. Серед них учений називає такі моральні цінності, як:

- честь та особистісна гідність учня;
- право бути суб'єктом педагогічного процесу;
- етичні стимули та мотиви оволодіння знаннями;
- патріотизм і громадянськість;
- повага до праці та людей, які працюють;
- етика поведінки та навчання;
- взаємодопомога та готовність до співробітництва [10].

У Національній Програмі «Основні орієнтири виховання учнів 1–12 класів у загальноосвітніх навчальних закладах України» (під заг. ред. І. Бежа) багато уваги приділено компетентністному підходу в освіті.

Метою основних орієнтирів виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів, згідно з наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2012 № 1243, є створення цілісної моделі виховної системи на основі громадянських та загальнолюдських цінностей, що орієнтована на проектування моделей виховних систем у загальноосвітніх навчальних закладах України.

Для досягнення зазначеної мети передбачено реалізацію таких завдань:

- організація виховного процесу в класному колективі та в роботі з батьками на засадах проектної педагогіки;
- реалізація у процесі особистісно орієнтованого, діяльнісного, системного, творчого та компетентнісного підходів організації виховного процесу в шкільному та класному колективах.

Сьогодення вимагає пошуків нових підходів до соціального розвитку учнів, орієнтації учнівської молоді

в системі життєвих цінностей, формування мотивів діяльності. Це буде впливати на успішну соціалізацію особистості в суспільстві, на її життєвий успіх.

До провідних істинних цінностей компетентнісного підходу можна віднести гуманістичні загальнолюдські та моральні цінності. Вони, після набуття їх особистістю, визначають рівень соціальної компетентності: добро, гуманність, чуттєвість, милосердя, толерантність, відповідальність, обов'язок тощо. Цінності, що орієнтовані на внутрішні якості людини, враховують норми поведінки та допомагають в соціальній адаптації, взаємодіючи з суспільними, громадянськими і комунікативними цінностями. Істинні цінності орієнтують людину на привнесення блага, вони пронизують одна одну, тому їх важко відокремити.

Як результат набуття особистістю цінностей полягає у формуванні та розвитку соціальних компетенцій:

- здатність розуміти та поважати інших та їхні погляди, світогляд;
- уміння турбуватися про інших, толерантність у взаємостосунках, висловлюваннях та поглядах;
- уміння знаходити правильні способи виходу з конфліктних ситуацій;
- навички відстоювати власну точку зору тощо.

Таким чином, можемо зробити висновок, що формування та розвиток соціальної компетентності підлітків залежить від сформованості ціннісних орієнтирів. Цінності виступають не лише в ролі засобів задоволення потреб особистості (матеріальних і духовних), але й як факт думки (ідеї, образи, наукові концепції та спонукання в якості норми та ідеалу). Поєднання почуттів і сенсу в цінностях визначають способи поведінки людини. Ціннісні орієнтири визначають те, до чого потрібно прагнути, ставитися з повагою, визнавати та цінити. Цінності сприяють розвитку та самовдосконаленню людини.

Використані літературні джерела

1. Борзенко І. М., Кувакин В. А. Основы современного гуманизма [Текст] / Под ред. В. А. Кувакина. – М.: Российское гуманистическое общество, 2002. – 350 с.
2. Гражданское общество: истоки и современность [Текст] / Под общ. ред. И. И. Кального. – 2-е изд. испр. и доп. – СПб.: Юридический центр «Пресс», 2002. – 301 с.
3. Гусинский Э. Н., Турганникова Ю. И. Введение в философию образования [Текст] / Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турганникова. – М., 2000. – 28 с.
4. Здравосмыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности [Текст] / А. Г. Здравосмыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 224 с.
5. Галяс И. А. Ценностные ориентации личности лидера в условиях современного транзитивного общества [Текст] / И. А. Галяс // Філософська антропологія. Вісник СевНТУ. – Вип. 103: Філософія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ. – 2010. – С. 88–92.
6. Каган М. С. Философская теория ценности [Текст] / М. С. Каган. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
7. Никандров Н. Д. Ценности как основа целей воспитания [Текст] / Н. Д. Никандров // Педагогика. – 1998. – № 3.
8. Педагогика: учеб. пособие для студ. пед. вузов и пед. колледжей [Текст] / Под ред. П. И. Пидкасистого. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 426 с.

9. Психологический словарь [Текст] / Под ред. В. В. Давыдова. – М.: Политиздат, 1979.
10. Равкин З. И. Развитие образования в России: новые ценностные ориентиры [Текст] / З. И. Равкин // Педагогика. – 1995. – № 5. – С. 87–90.
11. Риккерт Г. Общие основания философии. Культурология. XX век. Антология [Текст] / Г. Риккерт. – М., 1995. – С. 69–71.
12. Слостенин В. А., Чижикова Г. И. Введение в педагогическую аксиологию [Текст] / В. А. Слостенин, Г. И. Чижикова. – М., 2003.
13. Столович Л. Н. Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии [Текст] / Л. Н. Столович. – М.: Республика, 1994. – 464 с.
14. Тастанбекова Ж. Категориальные понятия подлинных ценностей воспитания. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusnauka.com>.
15. Тугаринов В. П. Марксистская философия и проблема ценности [Текст] / В. П. Тугаринов // Проблемы ценности в философии. – М.-Л.: ЛГУ, 1966. – С. 12–34.
16. Философский словарь [Текст] / Под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1980. – 407 с.